

معاونت پژوهش و فناوری دانشگاه بین المللی مذاهب اسلامی

شیوه نامه تهیه و تدوین درسنامه ها و کتابهای آموزشی

مقدمه

با توجه به مأموریت دانشگاه بین المللی مذاهب اسلامی در همگرایی و تقریب مذاهب اسلامی و در راستای تحقق این مأموریت، معاونت پژوهشی با همکاری گروههای آموزشی دانشکده ها به تالیف کتابهای درسی با رویکرد تقریبی و همزیستی مسالمت آمیز اقدام می کند. این درسنامه ها از نظام جامع ارزیابی برخوردار خواهد بود و با ارزشیابی و نظرسنجی از صاحب نظران و کاربران و لحاظ کردن آخرین دستاوردهای علمی روز در دوره های حداقل پنج ساله بازنگری و روزآمد می شوند.

این شیوه نامه برای ساماندهی مدیریت تولید محتوای برای دروس کارشناسی و در صورت تأیید معاون آموزشی دروس کارشناسی ارشد و دکتری تدوین شده است:

ماده ۱. هدف

هدف از تدوین این شیوه نامه ارائه و استقرار الگوی برنامه ریزی برای تهیه محتوای درسی و همچنین بازنگری پس از نشر آنها، طی دوره های حداقل پنج ساله است.

ماده ۲. کتاب درسی و کمک درسی

- کتاب درسی منبعی است که بر اساس سرفصلهای مصوب شورای عالی برنامه ریزی وزارت علوم یا شورای تحول علوم انسانی و یا دانشگاه مذاهب اسلامی با رعایت اصول ساختاری و محتوایی درسنامه (پیوست ۱) تدوین می شود.

- کتاب کمک درسی منبعی است که بخشی از یک سرفصل درسی را پوشش می دهد و به منظور توضیح و تعمیق برخی مباحث آن ماده درسی نگارش می یابد.

ماده ۳. سرفصل

سرفصل در اصل سند مکتوب چند صفحه‌ای است که باید تمام اطلاعات مفید درس را معرفی کند. در واقع، سرفصل طرحی از فعالیتهای آموزشی است که اهداف و مقاصد یک برنامه درسی و در مجموع برنامه‌ای را که یک استاد باید دنبال کند، به تصویر می‌کشد. همچنین روشی را بیان می‌کند که این فعالیتهای آموزشی، یادگیری و ارزشیابی در مکان خویش سازمان‌دهی می‌شوند.

ماده ۴. تعداد صفحات و فصول کتاب درسی

تعداد صفحات استاندارد برای هر واحد درسی حداقل ۷۵ و حداکثر ۱۲۰ صفحه است. بنابراین برای یک درس ۲ واحدی درسنامه‌ای حدود ۱۵۰ تا ۲۴۰ صفحه در قطع وزیری تدوین می‌شود. تبصره-۱: تعداد صفحات با نظر گروه مربوطه و تأیید شورا قابل تغییر است. تبصره-۲: هر صفحه شامل ۳۰۰ کلمه و با اندازه قلم ۱۴ است. تبصره-۳: ضروری است درسنامه در قالب ۱۴ یا ۱۶ درس به تعداد جلسات آموزشی تبویب شود.

ماده ۵. مراحل انجام کار

۱-۵ تعیین اولویت

ضروری است گروههای آموزشی اولویتهای خود را به معاونت پژوهشی اعلام کنند. معاونت پژوهشی پس از بررسی اولیه این اولویتهای، برای ادامه مراحل تولید محتوا، نظر معاونت آموزشی اخذ می‌کند و ادامه انجام کار منوط به تأیید معاون آموزشی خواهد بود. تبصره-۴: معاونت آموزشی موظف است، آخرین تغییرات سرفصلهای مصوب را به گروههای آموزشی اعلام کند.

تبصره-۵: اولویت تألیف و ترجمه با دروس خاص و مأموریتی دانشگاه است.

۲-۵ بررسی آثار مشابه:

ضروری است پیش از هر اقدامی، آثار مشابه به فارسی و سایر زبانها مورد بررسی قرار گیرد. در صورت وجود آثاری که تا حدود زیادی مطابق با سرفصل باشد، از تألیف مجدد خودداری می‌شود. در صورتی که اثر مشابه از سایر زبانها باشد، پس از بررسیهای لازم نسبت به ترجمه اقدام خواهد شد.

۳-۵ تعیین مؤلف یا مترجم:

اولویت تألیف یا ترجمه با اعضای هیئت علمی، اساتید مدعو و دانش‌آموختگان دانشگاه است. در غیر این صورت معاونت پژوهشی با جستجو در پایگاههای اطلاعاتی، پژوهشگرانی که در این حوزه‌ها صاحب تألیف یا ترجمه و

تخصص باشند را انتخاب و مشخصاتشان را با صلاحدید معاون پژوهشی برای تأیید نهایی به شورای پژوهشی ارجاع می‌دهد.

۵-۴ تکمیل فرم طرحنامه:

ضروری است فرم طرحنامه تالیف/ترجمه توسط مؤلف/مترجم تکمیل و برای بررسی اولیه به مدیریت پژوهشی ارجاع شود.

۵-۵ ارزیابی طرحنامه:

در این مرحله طرح پیشنهادی درسنامه توسط ۲ نفر از اساتید برجسته حوزه تخصصی ارزیابی می‌شود. پس از انجام ارزیابی، مدیریت پژوهشی نتایج ارزیابها را جمع‌بندی می‌کند و در صورت نیاز به بازنگری، طرح را با نظرات کارشناسی به مؤلف/مترجم ارجاع می‌دهد.

تبصره-۶: در صورت عدم پذیرش طرحنامه توسط هر دو ارزیاب، مؤلف/مترجم دیگری بر اساس فرآیند قبل پیشنهاد می‌شود.

تبصره-۷: هر طرحنامه باید حداقل یک ناظر متخصص داشته باشد که توسط شورای پژوهشی تعیین می‌شود. مؤلف/مترجم موظف است اثر را به صورت فصل به فصل در اختیار ناظر قرار دهد و اصلاحات پیشنهادی ناظر را اعمال کند.

۵-۶ تأیید شورای پژوهشی:

طرحنامه پس از تأیید ارزیابان، به منظور تأیید نهایی و اخذ مجوز عقد قرارداد به شورای پژوهشی ارجاع می‌شود. در این مرحله درباره میزان حق الزحمه و نحوه پرداخت (درصدی، یکجاخرید) تصمیم‌گیری می‌شود.

۵-۷ عقد قرار داد:

پس از تأیید ارزیابان و تأیید شورای پژوهشی، مشخصات صاحب اثر برای عقد قرارداد به واحد امور قراردادها ارائه می‌شود.

تبصره-۸: مدت زمان تحویل اثر حداکثر یکسال است و در صورت ارائه دلایل توجیهی توسط صاحب اثر، حداکثر تا یکسال دیگر قابل تمدید خواهد بود.

۵-۸ تحویل نهایی اثر:

پس از اتمام کار و تحویل به مدیریت پژوهشی، متن نهایی مورد تأیید ناظر برای ارزیابی به ارزیابان اولیه طرح ارسال می‌شود. در صورت تأیید ارزیابان، متن نهایی به منظور اخذ مجوز نشر به شورای پژوهشی ارجاع می‌شود.

تبصره-۹: پس از جمع‌بندی نظرات ارزیابان توسط مدیریت پژوهشی در صورت نیاز به بازنگری، متن به صاحب اثر به منظور اعمال اصلاحات ارجاع می‌شود. نظارت بر حسن انجام اصلاحات بر عهده مدیریت پژوهشی خواهد بود.

تبصره-۱۰: مؤلف/مترجم موظف است متن نهایی را مطابق با استانداردهای نشر دانشگاه تحویل دهد.

۵-۹ ارسال متن نهایی به مدیریت نشر:

متن نهایی پس از تأیید توسط شورای پژوهشی، برای انجام امور مرتبط با نشر به مدیریت انتشارات دانشگاه ارجاع می‌شود.

تبصره-۱۱: صاحب اثر موظف است در تمام مراحل انتشار با همکاران مدیریت نشر همکاری لازم را داشته باشد.

۵-۱۰ پرداخت حق الزحمه

دانشگاه موظف است حداکثر سه ماه پس از انتشار اثر، حق الزحمه را طبق قرارداد پرداخت کند.

ماده ۶. بازنگری کتاب:

مدیریت پژوهشی موظف است، با دو معیار اساسی «میزان تغییر در سرفصلهای درس»، «یافته‌های جدید علمی» با نسبت به بازنگری و به روزرسانی درسنامه‌های منتشر شده اقدام کند.

۶-۱ در معیار میزان تغییر در سرفصلهای درس پس از مطابقت سرفصلهای کتاب منتشر شده، میزان تغییر در سرفصلها از حیث اهمیت و تاثیرگذاری در محتوای فصول و صفحات کتاب توسط مدیریت پژوهشی مشخص می‌شود.

تبصره-۱۲: چنانچه تغییر سرفصلهای یک درس بیش از ۵۰٪ باشد در این صورت باید کتاب جدیدی تدوین شود.

تبصره-۱۳: در صورت عدم تغییر سرفصلهای مصوب، بازنگری کتابها باید طی دوره‌های حداقل پنج ساله، مد نظر قرار گیرد.

این شیوه‌نامه مشتمل بر ۶ ماده و ۱۳ تبصره در تاریخ ۱۴۰۲/۱۱/۲۳ به تصویب شورای پژوهشی رسید.

ساختار کتاب درسی (پیوست ۱)

کتاب‌های درسی و متون آموزشی به مثابه یکی از مهم‌ترین ارکان نظام آموزش، نقشی اثرگذار و کلیدی در فرایند آموزش و دست‌یافتن به اهداف هر نظام آموزشی دارند. ازاین رو، در تدوین و نگارش آنها باید شاخص‌ها و ویژگی‌هایی خاص را در نظر داشت تا بتوان هرچه بهتر به مقاصد مدنظر در تدوین آنها دست یافت. ویژگی‌ها و شاخصهای متون آموزشی، این دست از کتابها را از سایر کتاب‌های علمی، تحقیقی، ترویجی و مروری یا عمومی که در جهت تبیین موضوع یا نظریه‌ای علمی نوشته می‌شوند یا مسئله‌ای عمومی و غیرعلمی را بازگو می‌کنند، متمایز می‌سازد. در کنار این شرایط عمومی، با نظر به مأموریت ویژه دانشگاه بین‌المللی مذاهب اسلامی در همگرایی و همزیستی مسالمت‌آمیز بین پیروان مذاهب اسلامی و ترویج وحدت و نیز داشتن سرفصل‌های درسی خاص این مأموریت و کارویژه آن باید با رویکردی فارغ از هرگونه سوگیری و با روش مقارنه‌ای نگاشته شوند.

می‌توان انواع معیارها و شاخص‌های لازم برای تدوین کتاب‌های درسی در این دانشگاه به شرح زیر است:

۱. توجه به رسالت دانشگاه بین‌المللی مذاهب اسلامی

استادان، پژوهشگران و گروه‌های آموزشی دانشگاه ملزمند در تألیف و تدوین درسنامه‌ها اصل مهم همگرایی و همزیستی مسالمت‌آمیز بین پیروان مذاهب اسلامی و ترویج وحدت و همدلی که این دانشگاه بر مبنای آن شکل گرفته است را مورد توجه قرار دهند و سازوکارهای بایسته و کارا جهت تبلور آن در پیش گیرند. توجه به رسالت دانشگاه باید هم در عناوین و هم در محتوای آثار مشهود باشد.

۱-۱. نوآوری آثار پژوهشی در چارچوب رسالت دانشگاه مذاهب اسلامی و توجه به تأثیرگذاری آنها با تکیه بر بنیه علمی قوی این گونه آثار، یک ضرورت به‌شمار می‌آید. تتبع بی‌هدف، ناروشمند در باب پژوهش‌های سابق یا شخصیت‌های تقریبی و قلم‌فرسای‌هایی از این دست، جز تکرار مکررات و دور شدن از مأموریت دانشگاه چیز دیگری در بر نخواهد داشت. توجه به پیشینه آثار تقریبی هم به زبان فارسی و هم به زبان‌های دیگر کمک شایانی برای دور ماندن از افتادن در دام دوباره‌کاری و موازی‌کاری، است.

۱-۲. آثار علمی دانشگاه مذاهب اسلامی باید «روشمند» و حتی الامکان متصف و پایمند به رعایت «روش مطالعات مقارنه‌ای» و در نظر داشتن و بیان دیدگاههای مذاهب خمسۀ تدوین شوند.

۲. شاخص‌های مطلوب در تدوین متون آموزشی

۱-۲. شاخص‌های مربوط به اهداف متن درسی استاندارد

یک متن آموزشی مناسب، باید دارای هدف‌های مشخص و ازپیش تعریف شده پرورشی و توسعه‌ای در حوزه‌های مهارت، بینش و نگرش باشد. توجه به این اهداف و تأمین آنها به طور متعادل از وظایف مهم هر نویسنده متن آموزشی است. در این باره معیارهای زیر باید مدنظر قرار گیرد:

الف) هماهنگی اهداف متن درسی با هویت دینی، مذهبی و ملی مخاطبان

نهماهنگی اهداف متن درسی با هویت دینی، مذهبی یا ملی فراگیران و مخاطبان، میزان پذیرش و مقبولیت آن را در نظر ایشان به شدت کاهش خواهد داد و این امر مانع تسهیل فرایند آموزش و انتقال داده‌ها و محتوای آموزشی به مخاطبان خواهد شد. در نتیجه اهداف آموزشی تحقق نخواهند یافت. این امر به ویژه در متون آموزشی و درسی دانشگاه بین‌المللی مذاهب اسلامی بسیار مهم و ضروری است به طوری که باید مطالب این دست کتابها تا حد امکان به دور از مسائل اختلافی تدوین شوند.

ب) هماهنگی اهداف متن درسی با اهداف بالادستی در نظام آموزشی

هر متن درسی ذیل یک رشته تخصصی قرار دارد که خود در چارچوب یک نظام کلان آموزش است. هر نظام آموزشی دارای اهداف کلانی است که تمام برنامه‌های آموزشی در جهت آن اهداف کلان تعریف می‌شوند. متن درسی و کتاب آموزشی به مثابه یکی از اجزا و عوامل اثرگذار در نظام آموزشی باید اهدافی داشته باشد که در راستای اهداف کلان در آن نظام آموزشی و تأمین کننده آنها باشد. هرگونه تضاد و دوگانگی میان اهداف، می‌تواند آسیب‌های جدی آموزشی به همراه داشته باشد.

ج) تناسب اهداف متن درسی با نیازهای محیط اجتماعی

متن درسی به مثابه جزئی از نظام آموزشی که به دنبال افزایش سطح مهارتی، دانشی و گرایشی مخاطبان است، باید با زندگی روزمره و نیازهای محیط اجتماعی خود، مرتبط و متناسب باشد و به گونه‌ای هدف‌گذاری گردد که در اندازه خود، گامی در کاهش کاستی‌ها و نیازمندی‌های جامعه بردارد.

۲-۲. شاخص‌های مربوط به روش در متن درسی استاندارد

به طور کلی، روش‌ها را می‌توان به دو گونه «فعال» و «منفعل» تقسیم کرد. در روش فعال، علاوه بر اینکه متن آموزشی مطالب و داده‌های علمی مدنظر را در اختیار خواننده قرار می‌دهد، با فعال کردن خواننده و درگیر کردن او با موضوع درس، بخش قابل توجهی از فرایند یادگیری و دستیابی به مطالب و محتوای درسی و اهداف آموزشی را بر عهده فراگیران قرار می‌دهد. کتاب‌های درسی با روش فعال، توجه زیادی به مهارت فرایندی و گنجاندن فعالیت‌هایی برای خوانندگان در ضمن محتوای خود، از طریق طرح سؤالات برانگیزنده و تحریک حس کنجکاوی خواننده دارند. در این روش، علاوه بر اینکه فراگیر با حجمی از مطالب آشنا می‌شود، در مسیری هموار، به تدریج با فرایند یادگیری درگیر می‌شود و قدم به قدم، خود در تولید مطالب و موضوعات و مفاهیم محتوای آموزشی مشارکت می‌کند و از این طریق، سطح دانش و یادگیری خود را افزایش می‌دهد. بدین روی تمام محتوای هدف در متن درسی از طریق فرایند انتقال متنی به خواننده و فراگیر منتقل نمی‌شود، بلکه بخشی از آن از طریق کشف خواننده یا از طریق درگیر شدن او با فعالیتی مبتنی بر مهارت‌های فردی، یا از طریق تعامل با دیگران در یک فعالیت گروهی حاصل خواهد شد.

برخلاف آن، در روش انفعالی با استفاده از تک کتاب درسی، بخش عمده محتوا و مطالب آموزشی از طریق همین متن آموزشی به فراگیران منتقل می‌شود.

باید توجه داشت که در روش فعال، باید ابزارهایی مانند: کتاب کار، کتاب دانش‌افزایی و تحقیق، کتاب تمرین، امکانات تحقیقی از قبیل کتابخانه و منابع متعدد در حوزه‌های مرتبط با مطالب کتاب و متن درسی و هر عامل دیگری که فراگیر را به فعالیت و تحقیق بیشتر در یادگیری وامی‌دارد و قوه تفکر خلاق، استدلال و جامع‌نگری او را تقویت می‌کند و راه‌حل‌های متفاوت را در مقابل او قرار می‌دهد، در کنار کتاب درسی و متن آموزشی، فراهم گردد.

بنابراین، کتاب‌های درسی با روش فعال، می‌توانند با گنجاندن فعالیت‌هایی برای فراگیران در ضمن محتوای خود، از طریق طرح سؤالات برانگیزنده و تحریک حس کنجکاوی فراگیران، آنان را به سمت منابع مکمل هدایت کنند.

نکته قابل توجه دیگر در روش ارائه محتوای آموزشی در متون درسی این است که باید در تبیین هریک از مسائل، محل نزاع، مسئله‌شناسی، سؤالاتی که قرار است در هریک از قسمت‌های متن به آنها پاسخ داده شود و آثاری که بحث مدنظر در بحث‌های دیگر دارد، به خوبی تبیین و روشن گردد.

۳-۲. شاخص‌های مربوط به محتوا در متن درسی استاندارد

محتوای آموزشی یا آنچه باید در فرایند آموزش، تجربه و آموخته شود، دانش سازمان‌یافته و اندوخته‌ای از اطلاعات مربوط به یک ماده درسی است که مجموعه‌ای از واقعیت‌ها، اصطلاحات، قوانین، اصول، مفاهیم، تعمیم‌ها، روش‌ها، پدیده‌ها و مسائل مرتبط علمی را به صورت قابل درک برای گروه‌های خاصی از فراگیران ارائه می‌دهد تا رسیدن به اهداف کلان آموزش را میسر سازد. بدین روی از اهمیت قابل توجهی برخوردار است. برخی شاخص‌های مربوط به محتوای متن درسی مطلوب اشاره می‌کنیم:

الف. قابل اعتماد بودن

محتوای یک کتاب علمی و متن درسی باید به گونه‌ای باشد که اعتماد مخاطبان را به داده‌ها و مطالب آن جلب کند. استدلال‌های قوی، شواهد متقن، منابع استنادی قابل قبول، پدیدآورندگان با صلاحیت، عدم تضاد و گسستگی درونی و مانند آن، عواملی هستند که می‌توانند اعتماد فراگیران را به محتوای یک متن درسی و کتاب علمی جلب کنند.

ب. تخصصی بودن

متن درسی باید در یک حوزه موضوعی معین، میزان مناسبی از سطح علمی را برخوردار باشد. مخاطب یک متن درسی و کتاب علمی باید احساس کند از مطالعه و فراگیری آن، اطلاعات و آگاهی‌های مناسب و کافی در یک رشته علمی و شاخه تخصصی به دست آورده است.

ج. جامعیت نسبی

محتوای متن درسی باید تا حد ممکن، بیشترین توجه را به مباحث و مسائل مرتبط با موضوع خود داشته باشد. یک موضوع علمی می‌تواند وجوه و ابعاد متفاوتی داشته باشد؛ علاوه بر اینکه از سطح و عمق گوناگونی می‌تواند برخوردار باشد.

د. روزآمدی

نویسنده متن درسی باید با پیشرفت‌ها و دستاوردهای جدید و تحولات نو پدید در موضوع کتاب، آشنا و همراه باشد و بازتابی از آنها در کتاب خود داشته باشد.

هـ. بهره‌مندی از یافته‌های علمی پیشین

تولید یک متن علمی در فضایی خالی، بدون استفاده از داده‌ها و یافته‌های علمی سابق، کاری دشوار است. بنابراین بهره‌مندی از یافته‌های علمی پیشین، علاوه بر اینکه دست نویسنده را در نگارش اثر خود پر می‌گرداند، قابلیت استنادی آن را افزایش می‌بخشد.

و. انسجام

محتوای یک متن درسی باید منسجم و یکدست باشد، به گونه‌ای که میان تمام اجزای آن، پیوند و هماهنگی و همپوشانی وجود داشته باشد.

ز. پرورش تفکر خلاق

شیوه ساماندهی مطالب و محتوای متن درسی باید به گونه‌ای باشد که خواننده را به تفکر تحلیلی و انتقادی وادارد تا تفکر خلاق در او پرورش یابد. طرح سؤالات تفکربرانگیز، پیشنهاد فعالیتهای فراتر از محتوای درس، طرح موضوعات بحث‌برانگیز که حل آنها مستلزم به کارگیری مهارت‌های جمع‌آوری و پردازش اطلاعات است، بررسی همه‌جانبه یک موضوع و مانند آن، همه به تقویت و پرورش تفکر خلاق می‌انجامد.

ح. تقویت روحیه علمی و سعه صدر

این امر نیز از مطالب بسیار مهمی است که باید مؤلفان آثار این دانشگاه به طور ویژه بدان اهتمام داشته باشند. شیوه مناسب تبیین مطالب و برخورد درست و منطقی با اندیشه‌ها و دیدگاه‌های گوناگون، برخورد منطقی و استدلالی خوانندگان در هنگام مواجهه با نظریات مخالف و رد یا قبول آنها را تصحیح می‌کند و روحیه علمی آنها را تقویت می‌نماید. خواننده‌ای که از روحیه علمی بالایی برخوردار باشد، مواجهه و برخورد منطقی‌تری با مطالب و نظرات مطرح شده در محتوای کتاب خواهد داشت، ولو آن نظریات را مخالف با دیدگاه‌های مقبول خود بداند. بدین روی با توجه بیشتر و دقت بهتری آنها را مطالعه می‌کند و از پیش‌داوری و واکنش‌های عجولانه و انکارهای بی‌پایه دوری می‌نماید.

۲-۴. شاخص‌های مربوط به شکل در متن درسی استاندارد

ویژگی‌های مناسب شکلی و مشخصه‌های ظاهری و سلامت نثری یک اثر علمی و متن آموزشی تأثیر بسیاری بر جلب توجه، تمرکز حواس فراگیران و ایجاد علاقه در آنان برای مطالعه آن متن دارد. بدین روی این موضوع همواره مورد توجه مؤلفان، ویراستاران، مشاوران هنری و صفحه‌آرایان بوده است. چند نمونه از این ویژگی‌ها عبارتند از:

الف. روان و بی‌پیرایه بودن متن

امروزه با تحولات و دستاوردهای خوبی که در حوزه زبان و قلم پدید آمده، روش‌های جدیدی در این حوزه مطرح شده که با کاربست آنها، عبارات متون درسی در عین سادگی و کوتاه بودن، مفاهیم و داده‌های علمی را دقیق‌تر و بهتر به خواننده منتقل می‌کند؛ مثلاً:

۱. شمار جمله‌های کوتاه بر شمار جمله‌های بلند غلبه داشته باشد.

۲. فراوانی واژگان ساده بر واژگان چندبخشی پیچیده باید برتری داشته باشد.

۳. از به کار بردن مترادف‌های غیرضروری و توضیح بدیهیات و مطالب قالبی و متورم‌سازی بی‌فایده اجتناب شود.

۴. دسترسی فراگیران به اطلاعات درس از طریق جداسازی بخش‌های متن تسهیل گردد.

ب. یکدست بودن واژگان و اصطلاحات

شکل ظاهری واژگان و اصطلاحات و مفاهیم به کاربرده شده در یک متن درسی و کتاب علمی باید سازگار و یکدست باشند، به گونه‌ای که اگر در ابتدای متن، واژه یا مفهوم مشخصی برای اشاره به معنا و اصطلاحی معین به کار برده می‌شود، تا پایان نیز به طور یکسان از همان واژه و مفهوم استفاده شود. در انتخاب واژگان باید محدوده توانایی‌های زبان‌آموزی خوانندگان و فراگیران ملاحظه شود.

ج. آراسته و جذاب بودن ظاهر

متناسب با مقطع تحصیلی (کارشناسی، ارشد، دکتری) و نیز موضوع متن درسی، اساتانداردها در ویژگی‌های ظاهری متن درسی، از قبیل جنس کاغذ، جلد کتاب، طراحی هنرمندانه نقش و تصویر متناسب با محتوا و موضوع کتاب بر روی جلد، صحافی حرفه‌ای، شیرازه محکم، قطع، اندازه و زیبایی شکل قلم، خوانا بودن حروف، اندازه حاشیه سمت راست و چپ صفحه، استفاده از تصاویر مناسب و کیفیت‌دار، نمودارها و جدول‌های هدفدار و متناسب با محتوا، نوشتن عنوان جدول‌ها در بالای آنها و عنوان نمودارها در زیر آنها، تناسب مکان تصاویر و محتوای متن، فاصله بین سطرها، مشخص کردن مطالب مهم با درشت‌نمایی یا تفاوت رنگ، رعایت فاصله‌گذاری و نشانه‌گذاری مناسب میان کلمات، شیوه چاپ عناوین اصلی و فرعی در هر فصل، طول مناسب بندها، صفحه‌آرایی ساده و

زیبا و مؤثر، رعایت حجم کتاب درسی و نکاتی از این دست باید رعایت شود تا ظاهر کتاب درسی از آراستگی و جذابیت لازم برخوردار باشد.

ضعف در پردازش هنری و رعایت نکردن استانداردها در آراستگی ظاهری یک کتاب درسی می‌تواند به کاهش اثرگذاری و مقبولیت آن بیانجامد، حتی اگر محتوای آن کتاب درسی از استحکام و اتقان علمی خوب و مناسبی برخوردار باشد.

۲-۵. شاخص‌های مربوط به ساختار در متن درسی استاندارد

بخش‌های کتاب درسی باید در ساختاری منطقی و منسجم قرار گیرند تا پیوند قسمت‌های گوناگون کتاب و دستیابی به اهداف آموزشی از آن حاصل گردد. همچنین اجزا و عناصر محتوا و مطالب هر درس باید در ساختاری مناسب، سازماندهی و تنظیم شود تا ضمن تقویت یکدیگر، تأثیر مناسبی بر فرایند یاددهی داشته باشد و یادگیری را تسهیل نماید؛ بی‌توجهی به ساختار و نحوه چیدمان بخش‌های کتاب و مطالب هر درس مانع یادگیری مؤثر و حصول اهداف مدنظر از تدوین درس است. برخی شاخص‌ها در این باره عبارتند از:

الف. چیدمان گفتارها

در چینش فصل‌ها و گفتارها باید نظم منطقی رعایت شود تا پیش‌نیازها در جای مناسب قرار گیرد. گفتارها نیز باید مشتمل بر چند بند باشد. رعایت حجم و اندازه بندها و نظم منطقی در آنها نیز لازم است. همچنین گذار آهسته و نرم از بخشی به بخش دیگر؛ پشتیبانی بخش‌های پشتیبان از موضوع؛ حرکت از آسان به مشکل؛ ترتیب زمانی؛ رعایت توالی، استمرار، وسعت و تعادل در تنظیم محتوا؛ ترتیب مطالب از کل به جزء (یا براساس دیدگاه روان‌شناختی مربوط، در صورت لزوم از کل به جزء)؛ و تقدم پیش‌نیازها در تنظیم فصل‌ها، گفتارها و بندها باید رعایت شود تا یک کتاب خوب برای گروه‌های ذینفع در جهت اهداف عالی نظام آموزشی تهیه گردد و فراگیران مفاهیم و مطالب درس را با نظامی منطقی و ساختاری منسجم یاد گیرند و بهتر به ذهن بسپارند.

ب. بایسته‌های بخش ورودی

امروزه در دیدگاه‌های جدید یادگیری، اهمیت و توجه زیادی به بخش ورودی فصل‌های کتاب درسی داده می‌شود و اجزای آن به تفصیل، تبیین و تحقیق می‌شود. البته باید توجه داشت که تصریح به عناوین اجزا، جزو بایسته‌های ورودی نیست، بلکه با آوردن یک تصویر یا ارائه متنی کوتاه یا چند سؤال در

ابتدای هر فصل، می‌توان ذهن مخاطب را با موضوع و اهداف فصل مرتبط ساخت. برخی از بایسته‌های بخش ورودی فصل‌ها عبارت است از:

۱. مقدمه: در مقدمه کتاب باید اهداف آموزشی کتاب، تبیین موضوع و مباحث کتاب، روش‌های مطالعه و توضیح ساختار کلی و فصول کتاب آورده شود. در مقدمه هر فصل نیز باید اهداف آموزشی فصل و آشنایی اجمالی و اولیه با موضوع فصل ذکر شود.

۲. معرفی موضوع: در ابتدای کتاب و هر فصل باید موضوع آن معرفی گردد.

۳. تعیین اهداف آموزشی: در ابتدای هر فصل باید فهرستی از اهداف آموزشی مدنظر از مطالب آن فصل بیان گردد.

۴. انتظارات یادگیری: در ابتدای هر فصل باید فهرستی از انتظاراتی که نویسنده از میزان و موضوعات یادگیری فراگیران دارد، ارائه گردد. انتظارات یادگیری ارتباط مستقیمی با اهداف آموزشی و مطالب ارائه شده در هر فصل دارد.

ج. بایسته‌های بخش پایانی

۱. فهرست‌ها: هر کتاب درسی و متن آموزشی مشتمل بر چندین فهرست است. در ابتدای کتاب باید فهرست مطالب مطرح در فصول و گفتارهای کتاب آورده شود. در پایان کتاب نیز باید فهرست منابع، فهرست اعلام، فهرست موضوعات، فهرست اماکن، فهرست نمودارها و مانند آن آورده شود.

۲. چکیده و خلاصه: باید مطالب ارائه شده در هر فصل، جمع‌بندی شود و مروری اجمالی بر واحدهای یادگیری صورت پذیرد.

۳. سؤالات پایانی: به منظور خودآزمایی خوانندگان و کاوش مستمر آنها، سؤالاتی در پایان هر فصل درج می‌شود. این سؤالات می‌تواند هم ناظر به مطالب بیان شده در همان فصل از کتاب درسی باشد تا نکات مهم و کلیدی مطالب فصل برجسته گردد و شرایطی برای خودآزمایی فراگیران از میزان فهم و یادگیری خویش و مراجعه دوباره آنها به مطالب فصل فراهم شود و هم می‌تواند به صورت تحلیلی، تفکربرانگیز یا بحث‌برانگیز باشد، به گونه‌ای که با ایجاد سؤال در ذهن فراگیر، احساس نیاز به منابع تکمیلی را در او پدید آورد و او را به تأمل و تحقیق درباره موضوع فصل وادارد و به مطالبی فراتر

از مطالب بیان شده در فصل و تعمیم و توسعه فرایند یادگیری در خارج از چارچوب آموزش کتاب برساند.

۴. پیشنهادها و نکات اضافی: در پایان هر فصل، نویسنده می‌تواند با توجه به اهداف گوناگون آموزشی و پژوهشی پیشنهادهایی برای مخاطبان مطرح کند تا فرایند یادگیری، بهتر و آسان‌تر شود و دریچه‌ای به سوی یادگیری‌های بیشتر فراهم گردد. همچنین می‌تواند نکاتی را که به هر علتی (مانند جلوگیری از طولانی شدن فصل یا تخصصی بودن مطلب) از بیان آنها در ضمن محتوای فصل اجتناب کرده است، بیان کند.

۵. معرفی منابع بیشتر برای مطالعه: در پایان هر فصل باید منابعی برای گسترش مطالعه و آگاهی فراگیر و تحقیق بیشتر درباره موضوعات و مطالبی که در فصل مطرح شده یا موضوعاتی که به آنها مرتبط می‌شود، ارائه گردد. این منابع شامل کتاب، پایان‌نامه، مقاله، تارنما و نشانه‌های اینترنتی، لوح فشرده و مانند آن می‌شود.

۶. بحث و تحقیق پایانی: نویسنده می‌تواند در پایان هر فصل، موضوعاتی را برای بحث و تحقیق با عنوان «تمرین» یا «تکلیف» برای فراگیران در نظر بگیرد.

۶-۲. شاخص‌های روان‌شناختی در متن درسی استاندارد

متون آموزشی برای مخاطبان معین با میزان و سطح درک مشخص در گروه‌های سنی گوناگون با ویژگی‌های روحی خاص آنها تدوین می‌شود. باید در نگارش و تدوین آنها، ویژگی‌های روحی و قابلیت‌های ذهنی مخاطبان نیز مدنظر قرار گیرد. ممکن است برخی مطالب یا شیوه طرح برخی مباحث، آرامش روانی خواننده را برهم بزنند و او را دچار آشفتگی روحی نمایند. همچنین ممکن است تراز شناختی برخی مطالب فراتر از سطح درک ذهنی مخاطبان باشد. بی‌توجهی به این نکات و در نظر نگرفتن ویژگی‌های روحی اثرگذار بر فرایند یاددهی و یادگیری در مخاطبان می‌تواند مانع به دست آوردن اهداف آموزشی و انتقال درست محتوای درسی باشد. در مقابل، تقویت برخی عوامل اثرگذار روحی و در نظر گرفتن ویژگی‌های روانی و ذهنی در مخاطبان، فرایند یاددهی و یادگیری را تقویت می‌کند و تأثیر متن درسی را بهتر و بیشتر می‌گرداند. توجه به عوامل اثرگذار روحی و در نظر گرفتن ویژگی‌های روانی و

ذهنی مخاطبان، جزو بایسته‌های نگارش یک کتاب و متن درسی است تا فرایند یاددهی و انتقال محتوا به آسانی امکان‌پذیر باشد. برخی عوامل اثرگذار روحی و ویژگی‌های روانی و ذهنی که در نگارش کتاب درسی باید به آن توجه کرد، عبارتند از:

الف. پرهیز از عوامل تنش‌زا

طرح مسائلی که با ارزش‌ها و مبانی فرهنگی، دینی و قومی مخاطبان در تضاد است؛ ارائه مطالبی که بر عواطف و احساسات مخاطبان آثار منفی می‌گذارد؛ بیان مباحثی که فراتر از سطح ادراکی مخاطبان است؛ طرح مسائلی که با گروه سنی یا جنسیتی فراگیران نامناسب است؛ رعایت نکردن سیر منطقی مباحث و نامناسب بودن ساختار کتاب درسی؛ بی‌توجهی به برخی ویژگی‌های ظاهری و مانند آن از جمله عواملی است که سبب آشفتگی و ناآرامی روانی و به‌هم‌ریختگی ذهنی مخاطبان می‌شود و بر فرایند انتقال محتوا، آسیب جدی وارد می‌کند. از این رو باید در نگارش کتاب درسی از آنها پرهیز کرد.

ب) تقویت روحیه مسئله‌یابی

پرهیز از روش انفعالی و تأکید بر روش فعال، به احیای روحیه تحقیق و پژوهش و مسئله‌یابی در مخاطبان می‌انجامد و آنها را به تشخیص مسائل دنیای اطراف وامی‌دارد و ضمن افزایش تراز آموزش، فرایند یادگیری را نیز آسان‌تر می‌سازد.

تقویت اعتماد به نفس خواننده

چنانچه مخاطب این اعتماد را به خود داشته باشد که می‌تواند محتوای درس را بفهمد و مسائل آن را حل کند، توجهش به درس بیشتر خواهد شد و با ذهن آماده‌تری مطالب درس را فرا می‌گیرد. شروع درس‌ها با مطالب آسان‌تر و مثال‌های قابل فهم‌تر و تناسب سطح مطالب با گروه سنی و ویژگی‌های ذهنی مخاطب در تقویت اعتماد به نفس او مؤثر است.

تقویت عوامل برانگیزاننده توجه

کتابی موفق به انتقال محتوای خود به خوانندگان می‌شود که بتواند توجه مخاطب را بیشتر به خود جلب کند. از این رو در تدوین کتاب درسی باید عواملی که در برانگیختن توجه مخاطب به محتوای آموزشی مؤثر است، تقویت گردد. این عوامل عبارتند از: پرهیز از انتزاعی محض بودن محتوای درس؛ تبیین ضرورت، کاربرد و فایده موضوع و محتوای کتاب درسی برای فراگیر؛ هماهنگی مطالب و محتوای درس با اهداف و نیازهای واقعی مخاطبان؛ کاستن از حجم مطالب و مفاهیم در یک درس؛ مستند و مستدل

بودن مطالب؛ قابل فهم بودن مطالب؛ روزآمد بودن مطالب؛ عدم مغایرت با ارزش‌ها و مبانی فرهنگی، دینی و مذهبی جامعه مخاطبان؛ رعایت درست نکات و ویژگی‌های ظاهری متن درسی. باید توجه داشت که هر قدر توجه فراگیران به کتاب درسی بیشتر شود، شور و نشاط علمی ایشان نیز بیشتر می‌گردد و شرایط روحی بهتری برای یادگیری فراهم خواهد شد.